

LİBERAL DÜŞÜNÜR HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK DÜŞÜNÇESİ VE BU PERSPEKTİFTEN YEREL YÖNETİMLERE BAKIŞI

Fikret ÇELİK*
Sefa USTA**

ÖZET

XIX. ve XX. yüzyıl düşünürlerini etkileyen klasik liberal teorinin en önemli argümanlarından birisi “birey özgürlüğü”dür. Birey özgürlüğü halen limitleri ve kullanım alanlarının nereler olduğuna yönelik siyaset felsefesinin önemli sorun alanlarından biridir. Bu düşüncenin kullanımında günümüzde önemli bir yeri olan Hayek’in görüşleri incelenmeye değerdir. Bu minvalden hareketle çalışmada Hayek’in özgürlük anlayışı ele alınmakta ve düşünürün yerel yönetimlere yönelik bakış açısı analiz edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, Hayek’in özgürlük anlayışının irdelenip, bu çerçevede düşünürün görüşlerinden yararlanarak yerel yönetimlere yönelik bakış açısının analiz edilmesidir. Çalışmanın özgünlüğünün sağlanması açısından, Hayek’in görüşlerinin değerlendirilebilmesi için birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Özellikle düşünürün bazı eserleri içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve konuya katkıları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hayek, Liberalizm, Özgürlük, Birey Özgürlüğü, Yerel Yönetimler, Yerel Özgürlük, Yerel Demokrasi.*

LIBERAL THINKER HAYEK'S APPROACH TO THE LOCAL GOVERNMENTS FROM THE PERSPECTIVE OF FREEDOM

ABSTRACT

Freedom of individual is one of the most important arguments of classical liberal thought, which was influential over the thinkers from the 19th and the 20th centuries. Freedom of individual, regarding its restrains and how it is used, is still an important and problematic field of political philosophy. It is worth analyzing Hayek's opinions that have a role in using this thought in today's context. From this point of view in this study,

* Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 71000, Kırıkkale, Türkiye, fikretcelik23@gmail.com

** Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 54187, Sakarya, Türkiye, usta@sakarya.edu.tr

Hayek's understanding of freedom and his approach to the local governments are discussed. The aim of this study is to examine Hayek's understanding of freedom and evaluating his approach to local governments by using his arguments. Primary and secondary sources were used in order to provide originality to the study. Specifically, some of Hayek's books were examined by content analysis method and their contributions to the topic were revealed.

Key Words: *Hayek, Liberalism, Freedom, Freedom of Individual, Local Governments, Local Freedom, Local Democracy*

1.GİRİŞ

Özgürlük düşüncesinin tarihi, otoriteye karşı insanların başkaldırışına kadar götürülebilmektedir. Bu başkaldırının, tarihin güçlü medeniyetleri olan özellikle eski Yunan, Roma ve İngiltere'de bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat bu dönemlerdeki özgürlük mücadelesinin halkla ya da halkın belli bir sınıfı ile iktidar (hükümet) arasında olduğu bilinmektedir. Bu nedenle anlaşılmaktadır ki eski çağlarda özgürlük deyince akla “politik egemenliğin zorbalığına karşı korunma” gelmektedir (Mill, 2000: 11). Ancak Aydınlanma ile başlayan süreçten itibaren -özellikle de liberal düşünceyle birlikte- özgürlük, “bir kimsenin diğer insanların müdahalesi olmadan kendi hareket biçimini seçebilme imkânına sahip olması (Ashford, 2009: 57)” şeklinde basit, ancak içeriğinin önemli ögesini “birey” oluşturacak şekilde yeniden tanımlanmıştır.

Tanımdaki özgürlük anlayışının ve tanımın öznesi konumundaki bireyin özgürlüğünün nasıl ortaya çıktığı ve sağlanabildiğine/sağlanabileceğine ilişkin olarak liberal bir düşünür olan Friedrich August von Hayek'in (1899-1992) görüşleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Özellikle düşünür tarafından dile getirilen ve onun birey ile bireyin kendisine sağlayabileceği özgürlüğün modern temellerinin anlaşılabilmesi adına ipucu/ıpuçları sunan aşağıdaki ifadeleri önemlidir:

“Sert bir hiyerarşi sisteminden, insanın hiç değilse kendi mukadderatına şekil vermeyi bir kere tecrübe edebileceği, birçok hayat tarzlarını görmek ve bunlardan birini seçmek fırsatını bulabileceği bir rejime doğru vuku bulan tedrici istihale, ticaretin inkişafına muvazî olarak gelişmiştir. Kuzey İtalya'nın ticaret sitelerinde doğan yeni hayat telakkisi, ticaretle birlikte batıya ve kuzeye doğru, Fransa ve Almanya üzerinden Hollanda ve Britanya adalarına kadar yayıldı ve onu boğacak bir siyasî istibdadın bulunmadığı yerlerde,

adamakıllı kök saldı. Tam inkişafa Hollanda ve Büyük Britanya'da mazhar oldu ve ilk defa buralarda serbestçe gelişme imkânını bularak siyasî ve içtimaî hayatın temeli haline geldi. XVII. Yüzyılın sonunda ve XVIII. Yüzyılda, daha tekâmül etmiş bir şekilde, buralardan başlayarak doğuya ve batıya doğru, Yeni Dünya'ya ve vaktiyle tahripkâr harbler, siyasî tazyikler yüzünden inkişaf edemediği Orta Avrupa'ya doğru yeniden yayılmaya başladı. Modern Avrupa tarihinin bütün bu devri boyunca, umumi olarak içtimai tekamül, ferdi, günlük faaliyetlerini köstekleyen ananevi ve mecburi bağlardan kurtarmaya doğru gitmiştir ... (Hayek, 1999: 19-20)".

Kitabında birey özgürlüğünün gelişimini insanlık tarihi içerisinde bu şekilde ele aldığı bir süreçle açıklamaya çalışan Hayek, genel olarak klasik liberal düşünürler arasında sayılmakta ve özgürlük konularına ilişkin bakış açılarının tümü bu minvalde değerlendirilmektedir (Yayla, 2002: 17; Butler, 1996: 1; Gray, 2004: 44). Ancak bazı yazarlar Hayek'i, muhafazakâr düşünce içerisinde önemli bir yere koymakta ve muhafazakârlığın XX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında gelişmesindeki önemli düşünürlerden biri olarak görmektedir. Ayrıca, Hayek yeni sağ, neoliberalizm ile neomuhafazakârlık gibi düşüncelerin fikir babalarından biri olarak da nitelendirilmektedir (Burns, 1984: 294-299; Heywood, 2006: 69-71). Bu iddialara karşın Gray bir karşı sav geliştirmekte ve Hayek'in klasik liberal bir düşünür olduğuna ilişkin olarak ayrıntılı bir açıklama yapmaktadır¹.

Klasik bir liberal düşünür olarak ele alındığında Hayek'in birey özgürlüğünü "bastırılmaması gereken bir durum" olarak gördüğü muhakkaktır. Özellikle bu konuyu uygarlıktan faydalanmanın bir ön koşulu olarak değerlendiren Hayek'in bu durumu, insanoğlunun dâhli olmayan "kudretli" bir sürecin başlangıç nüvesi olarak gördüğü (Hayek, 1996: 86-87) anlaşılmaktadır. Bu bakış açısı, Hayek'in en az müdahale edilen, kendisine en yakın ve en uygun şekilde geliştirilmesini isteyebileceği idari yapılanmalara ilişkin görüşlerinin de nasıl şekillendiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, günümüzdeki birey özgürlüğü anlayışının, ekonomik özgürlükler çerçevesinde gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Hayek'in görüşleri ele alınacak ve bu çerçevede düşünürün bir idari otorite olarak yerel yönetim birimlerinin önemini açığa çıkartan görüşlerine ulaşılmaya çalışılacaktır. Hayek, bireyin özellikle adem-i merkezî otorite

¹ John Gray "Post-Liberalizm" adlı eserinde (2004: 44-51) "Bir Muhafazakâr Olarak Hayek" başlıklı bölümde bu konuya ilişkin geniş bir tartışma alanı oluşturmuştur. Gray'ın bölümü "Hayek Bir muhafazakâr mıdır?" şeklinde başlattığı ve Hayek'in klasik bir liberal düşünür olarak ele alınması gerektiğini ayrıntılı olarak tartıştığı görülmektedir.

yapılanmaları çerçevesinde sosyal, ekonomik ve siyasal bir varlık olarak kendisine adaletle, mülkiyet haklarının sağlanması konusunda en uygun yaşam koşullarını sağlayabileceğini varsaymıştır (Barry, 2004: 147, 244). Bu minvalden hareketle, Hayek'in ekonomik, sosyal ve siyasal teorileri içinde yer alan birey özgürlüğü düşüncesine bağlı bir şekilde oluşturduğu görüşleri çerçevesinde yerel idarelerin işlevlerine vurgu yaptığı görülmektedir.

Bu savların ortaya konulabilmesi ya da ortaya çıkartılabilmesi için bu çalışmada öncelikle Hayek'in özgürlük ve birey özgürlüğü anlayışı birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılarak ele alınacaktır. Bu bakış açısı tam olarak ortaya çıkartıldıktan sonra ikinci bölümde Hayek'in ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda geliştirdiği özgürlük anlayışı incelenecektir. Ardından bireysel özgürlük teorileri çerçevesinde geliştirdiği yerel özgürlük ve bu minvalde ele aldığı yerel yönetim anlayışı üzerinde durulacaktır. Hayek'in birey özgürlüğü ve yerel yönetim konularına ilişkin görüşlerinin analizinden sonra çalışma bir değerlendirme bölümüyle nihayetlendirilmeye çalışılacaktır.

2. XX. YÜZYIL LIBERAL DÜŞÜNÜRLERİNDEN HAYEK'TE BİREY ÖZGÜRLÜĞÜ ANLAYIŞI

XX. yüzyılda klasik liberal teorinin, geliştirilerek ele alınmasında ve güncellenmesinde önemli bir yere sahip olduğu ifade edilen Hayek'in (Heywood, 2006: 70) özgürlüğe ilişkin görüşlerinin daha net anlaşılabilmesi için şu görüşü önemlidir: "...İnsanın geleceğini, geleceği bilinçli şekilde yaratabileceğimiz hülyasına bırakmalıyız. Kendimi bu sorunlara adadığım kırk yılın nihai neticesi budur" (aktaran Bülbül, 1997: 127). Hayek'in bu ifadeleriyle, özgürlüğü tamamen birey odaklı gördüğü ve bunu bireyin gelecekle ilgili hayalleri de dâhil olmak üzere çok geniş bir alanda değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Hayek'e göre toplumsal yaşamda iki tür düzenden bahsedilebilir. Birincisi güdümlü ya da tasarımı düzen (taxis), ikincisi ise kendiliğinden doğan düzen (kozmos) dir. Taxis düzenler, çok karmaşık olmayıp yapıcılarının amaçlarına hizmet ederken, kozmos düzenler Smith'in "görünmez elinde" olduğu gibi belirli bir "yapıcı" tarafından gerçekleştirilmediği için belirli bir amaca da hizmet etmezler. Fakat bu düzenin amaçsızlığı başıboşluğundan değil, fonksiyonlarını kendiliğinden yerine getirmesindedir (Hayek, 1996: 57).

Buna göre Hayek, modern ve karmaşık bir toplumda planlamanın mümkün olmadığını ve bütün bu karmaşıklığı organize edecek bir aklın bulunmadığını söylemektedir. Bu nedenle meydana gelen karışıklık karşısında yapılması gerekenin, her şeyin doğal akışı içerisinde "özgür"

birakılmasından ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Hayek, piyasada doğal olarak oluşan kaynak dağılımının devlet eliyle “ahlaki değerler”, “adalet”, “sosyal adalet”, “refah devleti” gibi gerekçelerle yeniden dağıtılmasına da karşı çıkmaktadır. Ayrıca Hayek’e göre, tüm toplum için geçerli bir değerden bahsedilemez. Değerler bireyler için söz konusudur ve değerler bu bağlamda değerlendirilirse bir anlam kazanabilirler (1995: 137). Bu bağlamda Hayek’in sosyal olarak nitelendirilen tüm ilişkilere karşı olduğu savunulmaktadır. Çünkü Hayek’e göre, sosyal kelimesinin piyasa ekonomisi veya birçok insanlar arası ilişkiyi nitelendiren olguları betimlemekte kullanılması gereksizdir. Hayek, sosyal kelimesini bu anlamda “gereksiz bir sıfat” olarak nitelendirmiştir (Barry, 1997: 30).

Bu görüşleri dile getiren Hayek’in özgürlük anlayışındaki temel noktalardan biri de özgürlüğün sadece insanın diğer insanlarla olan ilişkisi ile bağlantılı olduğudur. İnsanın fiziksel dünya ve hatta kendi iç dünyası ve fiziksel yetenekleri ile olan ilişkisi ise “özgürlük” çerçevesinde değerlendirilemez. Özgürlük doğal-fiziksel değil, sosyal bir olaydır ve ancak sosyal ilişkiler bağlamında var veya yok sayılabilecek bir durumdur (Yayla, 2000: 22-23). Bu bağlamda Hayek’in bireyi ele alan görüşlerinin temelinde tarihsel liberal bireyci geleneğin etkilerinin mutlak olduğu görülmektedir. Hayek’in bu görüşlerinin ele alınış biçiminde ve sunulmasında, Locke, Mandeville, Hume, Tucker, Ferguson, Smith ve Burke’ün görüşlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir (Burns, 1984: 298). Bu yönüyle bireysel özgürlüğe ilişkin görüşlerinde tamamen klasik liberal teoriye dayandığı şüphe götürmez bir gerçek olan Hayek’in düşüncelerinin temellerinin bilinmesi önemli bir sorun alanını aydınlatması bakımından önemlidir. Bu teoriden yola çıkan Hayek, yine bireyi özne olarak ele aldığı “klasik liberal hukuk teorisi”nde hukuk ile siyaset (policy) arasındaki ayrımın önemini ön plana çıkarmıştır. Hayek bu teoride, bireysel etkileşimi idare eden” özel kurallarla”, belirli sosyal amaçlar çerçevesinde geliştirilerek yönetim tarafından planlanan “kamu mevzuatı” arasında ayrım olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Hayek’e göre bireyin kendini daha özgür kılabilmek adına geliştirdiği haklar, onlar için zorunlu birer araç olarak değerlendirilmelidir. Bu haklar hiçbir kamu siyaseti adına sınırlanmaması gereken kurallardır. Kamu mevzuatından kaynaklanan hukuk ise tamamıyla kamunun topyekûn yararı adına olduğu varsayılan eylemleri kapsar ve demokratik sorumluluğa uygun bir şekilde yerine getirilmeleri mecburidir. Bu da demokratik şartlar dâhilinde oluşturulan parlamentolar tarafından çıkartılan kanunları içerir (Barry, 1997: 40).

Düşünsel temelleri Aydınlanma dönemi klasik liberal düşünürlere giden Hayek’in özgürlük anlayışı, özellikle XX. yüzyıla özgü modern devlet olgusu çerçevesinde ele alınan yeni anlamının “olumsuza” doğru ilerlediğine yönelik kaygılarla birlikte ele alınmaktadır. Hayek’in bu görüşlerinden

hareketle, yine günümüzde de tekrarlanan tartışmaların da aynı minvalde değerlendirilmesinde yarar görüldüğü muhakkaktır. Yine Hayek'in, genellikle ekonomik güvenlik kavramını da tıpkı ekonomik özgürlük kavramı gibi gerçek bir özgürlüğün vazgeçilmez şartı olarak ileri sürdüğü görülmektedir. Bu bir bakıma hem doğrudur, hem de özgürlüğün günümüzdeki değerlendirmeleri çerçevesinde önemli olarak görülebilecek olguları da içeren bir durum olarak nitelendirilebilir. Özellikle ekonomik güvenlik düşüncesi, benzeri pek çok kavram gibi muğlak bir kavramdır. Bu yüzden ki güvenlik kavramına olan rağbet, özgürlük kavramını da tehlikeye sokmaktadır. Gerçekten, mutlak anlamıyla ele alındığında güvenlik kavramı, özgürlük alanını genişletmek bir yana, onu giderek daraltıp yok edecek olan en büyük tehlikedir. Bu bağlamda iki çeşit güvenlikten söz edilebilir. Birincisi dar anlamlı olup, toplumda her ferдин gerçekleştirebileceği ve hiç kimse için ayrıcalık oluşturmayan son derece meşru bir arzu objesidir. İkincisi ise özgür bir toplumda herkesin ulaşamayacağı mutlak bir özgürlüğü ifade eder. İkinci anlamı ile özgürlük hiç kimseye bir imtiyaz olarak verilemez. Kuşkusuz bunun bazı istisnaları olabilir; sözgelimi bağımsızlıkları toplum için hayati önem arz eden yargıçlara tanınan özgürlük bu türdendir. Bu iki farklı güvenlik kavramından birincisi, asgari bir geçim düzeyinin sürdürülmesi ve aşırı fiziksel mahrumiyetlerden korunma arzusu ile ilgilidir (Hayek, 1999: 167). Bu anlayışların bu şekilde değerlendirilmeleri konunun ana minvalinin değerlendirilebilmesi ve önemli argümanların sağlanması adına gereklidir.

Buna ek olarak özgürlük, belli bir hayat standardının sürdürülebilmesi veya bir kişi ya da grubun başkalarına oranla sahip olduğu görece avantajlı konumlarının korunması şeklinde değerlendirilebilir. Kısaca ifade edilirse özgürlük, birincisi asgari bir “gelir güvencesi”, ikincisi de kişilerin hak ettiklerine inandıkları “özel bir gelir güvencesi”nin sağlanmasıyla gündeme gelebilir. Bu durumda da liberalizmin ortaya koyduğu özgürlük düşüncesinin, piyasa düzeni tarafından herkese sağlanan güvenlik ile piyasa düzeninin kontrol altına alınması veya tamamen ortadan kaldırılması ile temin edilebilecek olan güvenlik kavramlarıyla çakıştığı görülür (Hayek, 1999: 168). Ayrıca Hayek, piyasayla ilgili olarak şu tespit de bulunmaktadır;

“ortak amaçlar hiyerarşisine hizmet etmeyen ama her birinin kendi bireysel amaçlarını takipte ancak bu şekilde karşılıklı yardımlaşabilecekleri için birbirleriyle işbirliği yapan çok sayıda aktörün bulunduğu bir sistemin işleyişinden daha fazlasını istemek elbette makul olmaz ... Katılanların özgür olduğu bir düzende bundan başkası da hakikaten mümkün değildir” (Butler, 1996: 63).

Hayek'in bu görüşlerinin, 1960'lardan sonra muhafazakârlar tarafından klasik liberal ekonomik politikaların da benimsenmesinde ve müdahaleci ekonomik politikalar karşısında saf tutmalarında etkisi olmuştur. Bu durum, Hayek'in ekonomi alanındaki özgürlük düşüncesi minvalinde değerlendirildiğinde, günümüz dünyasındaki birçok ideolojik yaklaşımın klasik liberal teoriden etkilenerek yaşadığı dönüşümlerinde önünü açan bir görüş olarak değerlendirilmektedir (Özipek, 2004: 154).

Hayek, özgürlüğü bireyin başkalarının zorlaması altında kalmaksızın davranabilmesi şeklinde "gerçek özgürlük" olarak tanımladıktan sonra bundan farklı üç özgürlük türünden de bahseder. Siyasal özgürlük, iç özgürlük ve iktidar anlamında özgürlük. Siyasal özgürlük bireyin siyasal faaliyetlere katılmasıdır. Siyasal özgürlük, asıl özgürlüğün bir insan grubuna bir bütün olarak onlara bir kolektif özgürlük verir tarzda uygulanmasından kaynaklanır. Ancak bu durum halkın zorunlu olarak özgür olmasını gerektirmediği gibi, bireyin özgür olması için de kolektif özgürlüklerden bir pay sahibi olmasını gerektirmez. Örneğin bir ülkede oturma izni olmayanlar ile seçme yaşına gelmeyenlerin oy kullanmaması onların özgür olmadığını göstermez. Keza halk, milyonlarca oyla bir diktatörü seçimle iş başına getirdi diye de özgür olmaz (Yayla, 2000: 23-24).

Yukarıdaki görüşler çerçevesinde ele alındığında, Hayek'in özgürlük anlayışı negatif özgürlük olarak değerlendirilebilir. Çünkü özgürlük toplumsal boyutta değil, bireysel bazda ele alınabilecek bir olgudur. Hayek'in ifade ettiği siyasal özgürlüklerin sağlanması ile vatandaşlar siyasal ve yönetsel süreçte söz sahibi olacaklardır. Bunu sağlamanın en önemli yollarından biri de merkezi yönetimin yetkilerinin bir kısmının yerele devredilmesidir. Hizmeti halka en yakın birimin yürütmesi anlayışından yola çıkarak oluşturulan yerel yönetim kuruluşları, halkın yönetim sürecine katılması noktasında önemli görevler üstlenmiştir. Vatandaşların istek ve taleplerini daha kolay iletebildikleri birimler olan yerel yönetimler, yönetsel ve siyasal sürece katılımın en önemli araçları olarak ifade edilebilir.

Bir başka ifadeyle, Robert Dahl'ın da vurguladığı gibi yönetim sürecine katılımın en demokratik yolu yerel yönetimlerdir. Bu bağlamda Dahl, uygulandığı toplumlar adına kültürel ihtiyaçların karşılandığı ve kendilerine yetecek siyasal, ekonomik, idari argümanlara dayanan siyasal sistemlerin başarı şansını daha yüksek bulmaktadır. Bu durumların yerel demokrasi vesilesiyle, bütüncül demokrasilerin sağlıklı gelişmesine katkı sağlanması olası bir durum olarak görülmektedir (2001: 157-158).

Bu savı destekleyebilmek adına liberalizmin özgürlük düşüncesinde önemli bir yer işgal eden "özerklik" anlayışı çerçevesinde konu değerlendirildiğinde, yerel yönetimlerin yerel demokrasi ve siyasal katılma noktasında daha etkili olabileceği savunulabilir. Özerklik bu şekilde ele

alındığı zaman da liberalizm ile yerel yönetimler arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilir.

3. HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE YEREL YÖNETİMLERE BAKIŞI

Hayek'in birey özgürlüğüne ilişkin görüşlerinin temelinde onun bir şekilde sınırlandırılmasından kaynaklı olarak meydana gelebilecek zararların kestirilemeyen sonuçları vardır. Bu bağlamda Hayek'in merkezi yönetimin (hükümetin) yasal ve idari gücünü kullanarak sağladığı/sağlamaya çalıştığı toplumsal düzenin, birey özgürlüğüne verdiği/verebileceği zararı şu şekilde ifade etmiştir:

“... Özgürlük üzerinde herhangi bir sınırlama ve genel kuralların icrasından başka herhangi bir zorlama, bazı önceden görülebilir sonuçların elde edilmesini hedefleyecektir, fakat onlarla neyin engellediği genellikle bilinmeyecektir. (Özellikle) Piyasa düzenine herhangi bir doğrudan müdahalenin dolaysız sonuçları çoğu durumda yakın ve açıkça görülebilir olacak, daha dolaylı ve uzak etkileri ise bilinmeyecek ve bu sebeple ihmal edilecektir. Bu gibi müdahalelerde belirli sonuçları elde etmenin bütün maliyetlerinin hiçbir zaman tam olarak farkında olmayız” (Hayek, 1996: 87).

Hayek'e göre özgürlüğe ilişkin zararlarını kestiremediğimiz, merkezi yönetimin asli görevi, bireylerin ve grupların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir çatı işlevi görmekten ibarettir. Çünkü bu bağlamda “korunma” amaçlı ortak bir zemin sağlamaya “mâtuf” güç hükümdür (Butler, 1996: 149-150). Diğer bir ifadeyle devlet, piyasaya müdahalede bulunmayarak onları yukarıda izleyen bir konumda olmalı, onları bir çatı etrafında toplamalı, düzenleyen ve denetleyen bir devlet rolünü üstlenmelidir. Ancak günümüzde modern devletlerin bu süreçlerin ötesinde bir devlet vizyonu öne sürmeleri, Hayek tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu bağlamda John Gray'ın Hayek'in görüşleri doğrultusundaki yorumları dikkat çekicidir. Gray'a göre Hayek'te kilit öneme sahip özgürlük “yitirme alanları”, hiyerarşik örgütlenmelerin, devletin veya otoriter yapılanmaların güçlerini arttırdığı siyasal sistemlerde özgür bireysel faaliyet alanlarının daralmasının doğal bir sonucudur. Bu da özgürlüğün yitirilmesi adına kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü Hayek'e göre bu durum, devlet, birey ve toplumun tüm hayat alanlarını kapsayan “şeytani bir süreç” olarak görülmektedir. Bu süreç öyle bir süreçtir ki, Hayek tarafından sivil toplumun özgür üyesinin özgürlüğünü yitirdiği ve köleleştiği bir durumun başladığı bir dönüm noktası olarak ifade edilmiştir (Gray, 2004: 23). Ayrıca Hayek'e göre

tek bir birey veya grup tarafından planlanarak veya belli amaçlar gözetilerek oluşturulan siyasi ve anayasal kurulların yapısı, bireyin yaşamı için önemlidir. Ancak bu yapıların, bireyin de içinde olduğu büyük toplumsal yapının bir siyasi irade olarak oluşan devlet de dâhil birçok kurumsal yapının “yegâne” eseri olduğu savı da bir o kadar yanlıştır (Barry, 2004: 18). İşte bu yanlışa düşüldüğü için de birey özgürlüğünün modern devlet örgütlenmesi içerisinde mutlak bir özgür olma durumunu yaşama olasılığı çok zayıftır. Bu nedenle de Hayek birey özgürlüğünü sağlamanın merkezi yönetime ait birçok hizmet alanının yerel yönetime devredilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir:

“... (merkezi hükümetin aldığı) çoğu tedbirler, onların etki alanlarının onlar tarafından tedarik edilen hizmetler için ödemede bulunmaya hazır kişilerle sınırlanamamasına rağmen, yalnız bazı az çok açık biçimde fark edilebilir grupları faydalandırabilecekleri, bütün vatandaşları eşit olarak faydalandırabilecekleri anlamında ‘hedeflenecek’lerdir. Muhtemelen, âdil davranışın infazı dışında hükümet tarafından sağlanan hizmetlerin çoğu bu türdendir. Doğru problemler, bu cins hizmetlerin, mahalli yönetimlere veya su dairesi ve benzerleri gibi özgül bir gaye için yaratılmış özel bölgesel hükümet dairelerine bırakılarak, ancak kısmen çözülebilecektir” (Hayek, 1996: 208).

Hayek'e göre, zorlayıcılık unsurunu içeren faaliyetler ve zorlama içermeyen veya sadece vergilendirme ihtiyacından dolayı zorlama içeren sırf hizmet faaliyetleri olmak üzere, devletin iki tür görev alanı bulunmaktadır (Yayla, 2000: 157). Merkezi yönetim, piyasaya arz edemediği hizmetleri sunmak için gelir elde etmek amacıyla zorlayıcı gücünü kullanabilir. Yerel yönetimlerin sunacağı bazı yerel hizmetler de, hizmetin karşılığını almanın zor olduğu hizmetler arasında sayılabilir. Bunlar, ondan faydalanan bireye ücret ödetilemeyeceği için özel teşebbüs tarafından üretilmeyecek hizmetlerdir (Yayla, 2000:157-158). Bu bağlamda yerel hizmetlerden bir kısmının da piyasa dışında tutulması ve bu hizmetlerin yerel yönetim birimleri tarafından yerine getirilmesi gerektiği Hayek tarafından dile getirilmiştir. Ona göre yerel yönetimlerin en önemli görevi, kendilerine bağlı olan imkan ve vasıtaları, halkın amaçları doğrultusunda en üst düzeyde “verimli” biçimde kullanabilecekleri şekilde tutmaktır (Hayek, 1996: 207).

Daha açık bir ifadeyle Hayek, herkesin uyacağı genel kuralların doğrudan merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından konulmasının faydalı olacağını ifade etmiştir (Hayek, 1999: 90). Ona göre yerel yönetim serbest piyasanın dengidir. Özel sektörün yapmadığı ya da yapmaktan kaçındığı bazı işlerin merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından yapılması daha uygun olacaktır. Diğer bir ifadeyle yerel yönetimler, özel

sektörden sonraki ikinci en iyi çözüm yoludur (Keleş, 2006: 50, Ökmen ve Parlak, 2008: 34). Bu bağlamda Hayek, bir devlet otoritesinin siyasal anlamda statüsel bir yasama ve yargı gücü de dâhil, varlığını ve duyarlılığını en üst düzeyde sürdürmesinin olanaksızlığı üzerinde durmaktadır. Hayek'e göre devlet otoritesi -yargı üzerinden bir değerlendirilmeye tutulduğu zaman bile- adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla oluşturul(a)madığı zaman ayakta kalamaz (Gray, 2004: 49). Hayek adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışının bir ülkede egemen olmasıyla, merkezi devletin elindeki birçok faaliyet alanının yerel yönetimlere devredilmesinin mümkün olacağını belirtmiştir. Böylece, merkezi hükümetin bireyin aleyhine gelişen güçlenme sürecinin, tersine çevirebilmesi için önemli bir adım atılmış olacaktır (Hayek, 1999: 288-289).

Bu yaklaşımdan yola çıkarak Hayek'e göre belirli hizmetlerin yerine getirilmesinde vergileme yoluyla kaynak oluşturmanın meşruluğu, gücün mutlaka merkezi yönetime verilmesi anlamına da gelmemektedir. Hayek, devletin elindeki bu mali gücün (vergileme gücünün) yerel yönetimlere aktarılmasının, merkezi yönetimin eylemlerinin yük ve yararlarının dengeli olmasını sağlayacak en iyi yollardan birisi olduğunu vurgulamıştır (Yayla, 2000: 162). Diğer bir ifadeyle yerel otoritelere mali özerkliğin sağlanması, yerel yönetimlerin sunacağı hizmetler için parasal kaynak sağlanmasına yardımcı olacaktır. Zaten Hayek'e göre bireyin kendisinin de içinde yer almasını sağlayabileceği ve en önemlisi de bireyin kendisini "muktedir" olarak görebileceği organizasyonlara katılabilmesi veya bu tip organizasyonları kendisinin yaratabilmesi birey özgürlüğünün en önemli göstergesidir (Hayek, 1996: 86). Bu yaklaşımıyla Hayek'in yerel yönetimleri halka en yakın organizasyonlar olarak gördüğü söylenilebilir. Ayrıca, bireylerin kendilerini bu yerel organizasyonların bir parçası olarak gördükleri sonucuna varılabilir.

Öte yandan Hayek'e göre, devlet bütün faaliyetleri fiili olarak üzerine almamalıdır. Düşünür, bu bağlamda birey özgürlüğüne ilişkin düşüncelerinden bir parça ayrılarak, ancak yine bireyi hedef alan bir şekilde geliştirdiği teoriler üzerinden merkezi yönetimin ya da yerel yönetim birimlerinin, yapacakları işlerin mali sorumluluklarını üzerlerine alıp, yürütülmesini ise rekabetçi kurumlar olan özel sektöre bırakmalarının yararlı olacağını savunmaktadır (Yayla, 2000: 157). Çünkü Hayek, en büyük siyasal ve toplumsal organizma olarak devleti kastederek "... kendiliğinden yararlandığımız çok az şey vardır ya da hiç yoktur" demektedir (aktaran Gray, 2004: 63). Hayek, böylece özel sektöre atıfla tamamen toplumsal fayda ele alınarak kurulan piyasa için kurumsal bir yapı oluşturulacaksa bunun israfa ve zarara yol açmayacak bir nitelikte olması gerektiğini ifade etmektedir (aktaran Gray, 2004: 64). Bu kurumsal yapının, merkezi yönetim

yerine, yerel yönetim birimleri tarafından oluşturulmasının önemine vurgu yapılmaktadır.

Hayek ayrıca, yerel yönetimlerin hem halka hem de yerel yöneticilere siyasal bir eğitim okulu işlevi gördüğünü belirtmiştir. Demokrasinin etkin olarak işleyebilmesi için de yerel yönetime önem verilmesinin altını çizmiştir (Eryılmaz, 2002: 4). Bununla birlikte yerel yönetimler, halkın istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, ellerindeki imkânları onların çıkarına olacak şekilde kullanılmalıdır (Hayek, 1996: 207). Diğer bir ifadeyle yerel yönetimler özellikle halkın ihtiyaçlarını gözeterek ona göre hizmet götürmeli/sunmalıdır. Çünkü Hayek'e göre sosyal düzeni tahrip edebilecek olan kasırga, sel, deprem gibi felaketler halkın bilinçli bir şekilde kendi örgütlenmesiyle en az zararla atlatılabilir (Butler, 1996: 137). Bu tip bir yönetimin halka en yakın yönetim birimi olarak nitelendirilen bir siyasal ve sosyal yapıda olması gereği muhakkak bir sonuç olarak karşımızda durmaktadır. Bu şekilde Hayek tarafından "beledi hizmetler" (aktaran Butler: 1996: 138) olarak ifade edilen faaliyetlerin yerel düzeyde yürütülmesinin gereği kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur.

Tablo 1: Hayek ve Yerel Yönetimler²

Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetime İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none">• Devlet otoritesi adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla oluşturulmadığı zaman ayakta kalamaz.• Merkezi yönetimin (hükümetin) görevi, bireylerin ve grupların karşılıklı amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir çatı işlevi görmektir.• Devlet denetleyen ve düzenleyen bir konumda olmalıdır.• Herkesin uyacağı genel kuralların, doğrudan merkezi otorite yerine mahalli otorite tarafından konulması daha faydalı olacaktır.• "Beledi hizmetler" olarak ifade edilen faaliyetler yerel düzeyde yürütülmelidir.• Yerel yönetimler hizmetin karşılığını almanın zor olduğu, ondan faydalanan bireye ücret ödetilemeyeceği hizmetler sunmaktadır.• Merkezi yönetim ya da yerel yönetim birimleri, yapacakları işlerin mali sorumluluklarını üzerlerine almalı, yürütülmesini ise özel sektöre bırakmalıdırlar.• Özel sektörün yapmadığı ya da yapmaktan kaçındığı işlerin merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından yapılması daha uygundur.• Yerel yönetim, özel sektörden sonraki ikinci en iyi çözüm yoludur• Yerel yönetim serbest piyasanın dengidir.
--	--

² Bu tablo oluşturulurken, "Butler, 1996: 137, 138, 149-150; Eryılmaz, 2002: 4; Gray, 2004: 23, 49, 63-64; Hayek, 1996: 86-87, 207-208; Hayek, 1999: 90, 288-289; Keleş, 2006: 50; Ökmen ve Parlak, 2008: 34; Yayla, 2000: 22-24, 157-158, 162" adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Yerel Özerkliğe (Mali ve İdari Özerkliğe) İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none"> • Belirli hizmetlerin yerine getirilmesinde vergileme yoluyla kaynak oluşturmanın meşruluğu, gücün mutlaka merkezi yönetime verilmesi anlamına gelmemelidir. • Merkezi yönetimin eylemlerinin yük ve yararlarının dengeli olmasını sağlayacak en iyi yollardan birisi, devletin elindeki mali gücün (vergileme gücünün) yerel yönetimlere aktarılmasıdır. • Yerel yönetimlere mali özerkliğin sağlanması önemli bir husustur.
Yerel Demokrasiye ve Katılma İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel yönetimler, hem halk için hem de yerel yöneticiler için siyasal bir okul işlevi görmektedir. • Demokrasinin etkin olarak işleyebilmesi için yerel yönetime önem verilmesi gerekmektedir. • Yerel yönetimler, halkın ihtiyaçlarını gözetenek ona göre hizmet götürmelidir/sunmalıdır. • Yerel yönetimler, yönetsel ve siyasal sürece katılımın önemli araçlarıdır.
Yerel Özgürlüklere İlişkin Düşünceleri	<ul style="list-style-type: none"> • Özgürlük anlayışı negatif özgürlük olarak değerlendirilebilir. Çünkü özgürlük toplumsal boyutta değil, bireysel bazda ele alınabilecek bir olgudur. • Siyasal özgürlükle, vatandaşlar siyasal ve yönetsel süreçte söz sahibi olacaktır. • Bireye yakınlık açısından ve onun kendisini bir parçası olarak görebileceği adem-i merkezietçi yapılanmalar olan yerel yönetim birimleri, bireysel ve siyasal özgürlüklerin yaşanabildiği önemli birimlerdir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Liberalizm, her yönden özgürlük üzerine inşa edilen bir siyasal düşüncedir. Önemli bir liberal düşünür olan Hayek'in düşüncelerinin tüm yönleri irdelenerek tartışılmasının da önemli bir gereklilik olduğu muhakkaktır.

Bu çalışmada ilk olarak Hayek'in özgürlük anlayışı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Burada üzerinde durulan konu, Hayek'in özgürlüğe bakış açısidir. Bu bağlamda çalışmada Hayek'in çok yönlü özgürlük anlayışı ve teorik nitelikteki görüşleri ele alınmış ve özgürlük anlayışı perspektifinden yerel yönetimlere bakışı irdelenmiştir. Çalışma, özellikle birey özgürlüğü ve yerel özgürlük konularının Hayek tarafından nasıl değerlendirildiğinin tespitinin yapılmasını amaçlamıştır.

Hayek'in özgürlük anlayışı, genel anlamda klasik liberal düşüncenin ekonomik özgürlüğe ilişkin teorileri üzerinden açıklanmaya çalışılsa da bu durumun sadece onun görüşlerinin bir yönünü oluşturduğu ifade edilebilir. Çünkü Hayek'in özgürlük anlayışının, genel hatlarıyla ele alındığında bireyin

toplum içerisindeki sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamında değerlendirildiği ve toplumsal bir varlık olarak bireyin her türlü faaliyetinde özgürlüğünün sağlanmasına dayandırıldığı görülmektedir. Özel anlamda ise Hayek'in özgürlük anlayışının temelinde devleti kabul eden bir anlayış mevcuttur. Ancak Hayek'in devleti kabul eden bu anlayışı, devletin faaliyetlerinden korunan, kollanan hatta tüm hürriyet alanı kolaylaştırılan bir birey anlayışı çerçevesinde kurgulanmaktadır. Hayek'in düşüncelerinin büyük bölümünde devletin gerekliliği noktasında beyanları mevcut iken, bu gerekli devletin, bireyin hayatını kolaylaştıran ve yapması elzem olan işler açıkça sıralanan "hizmet" odaklı bir yapıda olması gerektiği vurgusu da göze çarpmaktadır. Bu devlet öyle bir devlettir ki ekonomik anlamda özel sektörün çalışma alanını genişletmeli, bu bağlamda ele alınan özgürlükleri rahatlatmalıdır. Aynı şekilde birey özgürlüğünün en iyi şekilde yaşanabilmesi için gerekli şartları oluşturmakla mükellef bir devlet rolünü de yerine getirmelidir. Hatta bu noktada Hayek, XX. yüzyılda bir iktidar aygıtı olarak ele alınan "modern devleti", bu anlamda müdahaleci, şekillendirici ve inşa edici yapısı dolayısıyla özgürlükler üzerinden ciddi eleştirilere tabi tutmaktadır.

Özgürlük anlayışı bu kıstaslar üzerinden değerlendirilebilecek olan Hayek'in yerel yönetimlere bakış açısı da bu minvalde çalışmanın ikinci kısmında değerlendirilmiştir. Hayek'te bir idari yapı olarak yerel yönetimlerin önemi, birey ile toplumun özerkliği ile siyasal katılım için gerekliliği nispetinde ve tamamen özgürlük bağlamında ele alınmıştır. Düşünürün yerel yönetimlere bakışı, yerel özerklik, katılım, yerel demokrasi ve yerel özgürlük kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu noktada Hayek'in de vurguladığı üzere, devlet otoritesi, adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla oluşturulmalıdır. Diğer bir ifadeyle, vatandaşların uyacağı kurallar merkezi yönetim yerine yerel yönetimler tarafından konulmalıdır.

Hayek'in bu görüşlerinden çıkan özgürlük anlayışına göre, merkezi yönetim müdahaleci bir yaklaşım yerine düzenleyen ve denetleyen bir konumda olmalıdır. Bu noktada, devlet yapacakları işlerin mali sorumluluklarını üzerine alarak, yürütülmesini özel sektör kuruluşlarına devretmelidir. Bu bağlamda, serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde özel sektör faaliyet göstermeli, devlet ise piyasayı denetleyebilmek için kurumsal bir yapı oluşturmalıdır. Kurumsal yapının oluşturulması sürecinde merkezi yönetim yerine yerel yönetimlere görev verilmesi gerektiği, düşünürün görüşlerinden ulaşılabilecek bir sonuçtur.

Özel sektörden sonra ikinci en iyi çözüm yolu olarak görülen, hatta serbest piyasanın dengi olarak da dillendirilen yerel yönetim birimlerine önemli görevler düşmektedir. Özel sektörün yapamayacağı yani hizmetten faydalanan bireye ücret ödetilemeyeceği alanların yerel yönetimler tarafından doldurulması gerektiği vurgusu göze çarpmaktadır. Bu noktada Hayek'in yerel yönetimleri devlet mekanizması çarkının en önemli dişlisi

olarak gördüğü tespiti yapılabilir. Bu bağlamda, merkezi yönetimin görev ve yetkilerinin yerel yönetimlere aktarılması hususun önemi ortaya çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu da Hayek'in özerklik üzerine yaptığı vurgudur. Hayek yetki ve kaynak aktarılması suretiyle yerel yönetimlerin idari özerkliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bulguyu doğrulayacak tespitlerden biri de düşünürün devletin elindeki mali gücün (vergileme gücünün) yerel yönetimlere aktarılması gerektiği yönündeki ifadesidir. Hayek'in bu görüşünden, yerel yönetimlere idari anlamda özerkliğin verilmesi yanında mali özerkliğin de sağlanması gerektiği sonucu çıkarılabilir. İdari ve mali özerkliğin bir arada uygulanması, yerel özerkliği sağlayacaktır.

Hayek diğer liberal düşünürler gibi, yerel siyasal katılımın, yerel özgürlüğün ve yerel demokrasinin yerel yönetimlere yetki devredilerek gerçekleştirilebileceği düşüncesindedir. Yerel demokrasinin etkin olarak işleyebilmesi için yerel yönetimler önemli bir sorumluluk yüklenmelidir. Halka yakın birimler olması sebebiyle yerel yönetimler, halkın istek ve düşüncelerini iletilebildiği, yönetimin yapmış olduğu faaliyetlerden doğrudan haberdar olabildiği önemli demokratik mekanizmalardır. Diğer bir ifadeyle, düşünür tarafından yerel yönetimler, yönetsel ve siyasal sürece katılımın en önemli araçları olarak görülmüştür. Bu yaklaşımdan hareketle, yerel yönetimlerin demokrasi, yönetime katılıma ve etkin yönetimin sağlanması noktasında da önemli işlevler göreceği sonucuna varılabilir.

Bu görüşler ışığında yerel yönetimlerin, yerel özgürlüklerin hayata geçirilebildiği (uygulanabildiği) en önemli kuruluşlardan biri olduğu söylenebilir. Merkeziyetçi yapılar yerine adem-i merkeziyetçi yapıların oluşturulması hem bireysel özgürlükleri hem de siyasal ve yönetsel özgürlüğü sağlayabilecektir. Bu bağlamda, yerel yönetim kuruluşlarının özgürlük düşüncesinin uygulanabildiği, etkin ve işlevsel kuruluşlar oldukları ya da olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu anlamda Hayek'in özgürlük düşüncesi üzerinden, klasik liberal geleneğin birey özgürlüğü anlayışına göre yerel yönetimlere bakış açısının olumlu yönde ele alınmasının doğru olacağı görülmektedir. Sonuç olarak, Hayek'in de içinde bulunduğu klasik liberal düşünürlerin özellikle ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda öne sürdükleri "özgürlük" anlayışının, yerel yönetimlerin merkezi otoriteden maksimum düzeyde bağımsız bir idari yapılanma olabilmesi açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir husus olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- ASHFORD, N. (2009), *Özgür Toplumun İlkeleri*, (Haz. Atilla Yayla), Liberte Yayınları, Ankara.
- BARRY, N. (1997), *Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm*, (Çev. Mustafa Erdoğan), LDT Yayınları, Ankara.
- BARRY, N. (2004), *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin), Liberte Yayınları, Ankara.
- BURNS, E. M. (1984), *Çağdaş Siyasal Düşünceler '1850-1950'*, (Çev. Alâeddin Şenel), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- BUTLER, E. (1996), *Hayek, Çağımız, İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*, (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Liberal Düşünce Yayınları, Ankara.
- BÜLBÜL, K. (1997), "Locke, Mill, Hayek ve Liberal Özgürlük Düşüncesinin Gelişimi", *Liberal Düşünce Dergisi*, C:2, S:8, ss.122-133.
- DAHL, R. A. (2001), *Demokrasi Üstüne*, (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- ERYILMAZ, B. (2002), "Belediyeler'de Demokrasi Geleneği ve Değişim İhtiyacı", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C:11, S:3, ss.3-21.
- GRAY, J. (2004), *Post Liberalizm*, (Çev. Müfit Günay), Dost Yayınevi, Ankara.
- HAYEK, F. A. (1995), *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük (Sosyal Adalet Serabı)*, (Çev. Mustafa Erdoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- HAYEK, F. A. (1996), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük (Kurallar ve Düzen)*, (2. Baskı), (Çev. Atilla Yayla), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- HAYEK, F. A. (1999), *Kölelik Yolu*, (Çev. Turhan Fevzioğlu, ve Yıldırım Arslan), Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- HEYWOOD, A., (2006), *Siyaset*, (Çev. Bekir Berat Özipek vd.), Liberte Yayınları, Ankara.
- KELEŞ, R. (2006), *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, Beşinci Basım, İstanbul.
- MİLL, J. S. (2000), *Özgürlük Üstüne*, (Çev. Alime Ertan), Belge Yayınları, İstanbul.

- ÖKMEN, M. ve B. PARLAK (2008), *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler-İlkeler, Yaklaşımlar ve Mevzuat*, Alfa Yayınları, Bursa.
- ÖZİPEK, B. B. (2004), *Muhafazakârlık 'Akıl Toplum Siyaset'*, Liberte Yayınları, Ankara.
- YAYLA, A. (2000), *Özgürlük Yolu; Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- YAYLA, A. (2002), *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara.